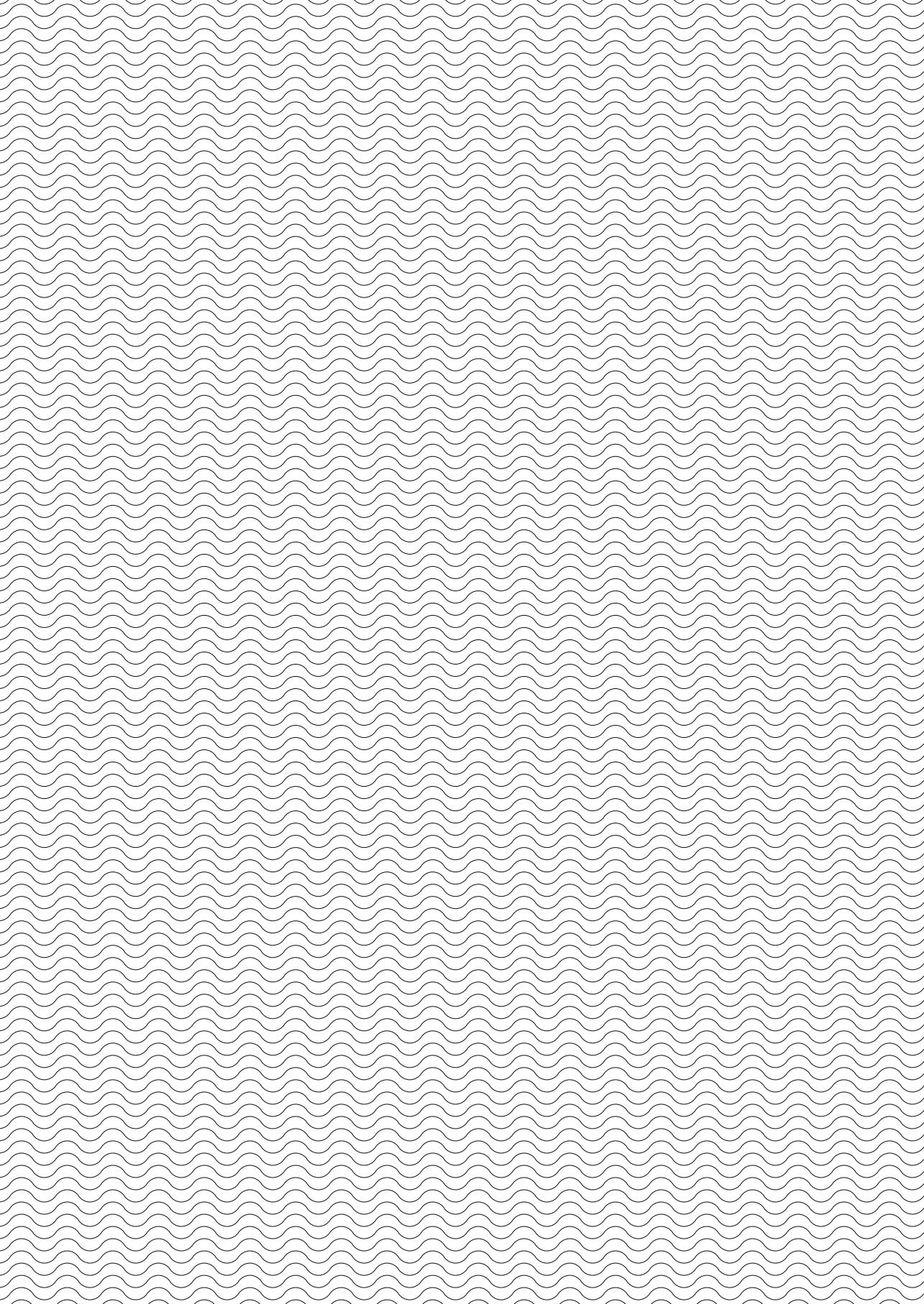

MARI-ANN REMMEL

VENNASTE JA VETE VALD

NABALA KOHAJUTUD

EESTI KIRJANDUSMUUSEUMI
EESTI RAHVALUULE ARHIIV

MARI-ANN REMMEL

VENNASTE JA VETE VALD

NABALA KOHAJUTUD

EKM TEADUSKIRJASTUS
MTÜ SÖMERLASED
TARTU - NABALA 2017

Kujundaja: Angelika Schneider
Toimetaja ja registri koostaja: Valdo Valper
Kaardid: Maa-amet, tehniline teostus Martti Veldi
Projektijuhid: Katrin Martinson, Liivi Tamm, Risto Järvi

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud: Eesti Kultuurkapital, Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium (projektid IUT 22-4 ja EKKM 14-311), Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), Kiili Vald, Kose Vald, AS Efekt, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus, MTÜ Tuhala Ajaloo- ja Kunstikamber, Nabala Mõis (Maie ja Arvidas Matsenas), OÜ Meediapilt (Liivi Tamm), Hille Alamaa, Kaja Arbeiter, Ervin Bernhardt, Styna Eerma, Eret Jaanson, Külli Joonson, Tõnu Kaljuste, Kaupo Kaupmees, Arne Kivistik, Triin ja Jürgen Kusmin, Heidi Kõöp, Lehte Kõöp, Meeli Küttim, Reet Laidoja, Reet Lassi, Eli Lend, Viive Loige, Eve Lumi, Maia ja Märt Luus, Katrin Martinson, Sirje Mesila, Taimo Nimmo, Timo Panin, Lauri Peterson, Eha ja Triin Põllu, Margit Miller-Solo, Mai ja Raivo Stern, Kristi Säkk, Anneli Talvik, Antti ja Janika Toppi, Tiina Tuulik, Ülle Vabamäe, Salme Väljataga

Esikaanel: Nabala noored Vääna jõel, 1920. aastad.

Autoriõigus: Mari-Ann Remmel (koostamine ja vahetekstid), Eesti Kirjandusmuuseum (tekstid)

Trükk: Tallinna Raamatutrükikoda

SISUKORD

7	Saateks
15	I NABALA PÄRIMUSE TALLETAMISLUGU
27	II VAATEID NABALA PÄRIMUSMAASTIKULE
29	Sissejuhatuseks
33	1. LOODUS JA RAHVAUSUND
35	Nabala vetevald – jõest, karstist ja veesoontest
49	Pühapaigad looduses
57	Uskumustest, ravimisest ja argimaagiast
69	Loodusvaimud, kratid, kodukäijad
75	2. AJALOOLISED PAIGAD JA SÜNDMUSED
77	Muistised kaugemast minevikust
85	Vanad sõjad ja taudid
93	20. sajandi sõjad – <i>parem, kui ei oleks näinud...</i>
103	3. NABALA VALD, KOGUKOND JA ARGIELU
105	Nabala vallast ja haldusjaotusest
115	Külad ja talud
123	Noppeid kohalikust keelest
129	Sotsiaalsed suhted ja endisaegne eluolu
141	Tuntud isikud – Nabala „pühakud ja paganad”

149 4. USKLIK NABALA

151 Vennastekogudus ja palvemaja

161 Kodused palvetunnid

165 Kirikutee

171 Usulahkudest

177 III TEEKOND LÄBI KÜLADE

179 Ajalooline Nabala Suurküla ja Paekna

223 Nabala mõisast Sõgulani

277 Metsanurga

327 Sõmeru ja Siberi küla

371 Piisoo, Kurevere ja Arusta

439 Nõmmekülalt Sookaerani

487 Kirjandus, käsikirjad ja internetiallikad

491 Arhiivikogude lühendid

493 Koharegister

508 Nabala piirkonna kaart

SAATEKS

Mida me teame Nabalast? Minu tutvus selle kandiga algas ammu enne seda, kui päriselt Nabalasse sattusin. Jüri kihelkonna keskpaigas, mu kodukandis, räägiti Nabalast huviäratavaid lugusid, ning Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes, mida hakkasin uurima juba tudengina, leidsin nii mõndagi põnevat. Nabala oli ühtaegu lähedal ja kaugel, tuttav ja tundmatu. Seal kirja pandud jutud tundusid kandvat mingit erilist ennemuistset elutunnetust – aga see kõik oli alles pika Nabala avastamise tee algus.

Kui hiljuti Kiilis oma sugulastel külas käisin, öeldi mulle, et Nabalas ei võikellestki halba rääkida, sest seal on kõik omavahel sugulased. Küllap see nõnda ka on, sest kuidas muidu saaks üks paikne ja põline kogukond läbi sajandite püsida ja kasvada. Nabala oli omaette ja eraldatud, soodega ümbritsetud metsatagune vald oma mõisa ja rea küladega.

1

*Johansen, LCD 1933:
509/10.*

Nabala teeb seniajani eriliseks loodus ja tugeva kokkukuuluvustundega kohalik elanikkond. Tähtenduslik on siinne vetevõrk, mis hargneb nii maa all kui peal. Ka koha nimi lähtub maa-alustest veesoontest. Ajaloolase Paul Johanseni arvates on vana Nabala küla saanud nime sõnast *naba*, mis esineb Eesti kohanimesedes järve ja jõe vahelise ühenduskanali nimedes, sest Nabala põlisküla lähedal Kuivajõe mäe juures kaob väike ojake kurisusse, ilmudes välja küla kohal ja ühinedes Nabala ojaga (jõega).¹

Tänapäeval on Nabala kuulsust kogunud hoopis muudel asjaoludel. Käesoleval sajandil sattusid kaevandajate huviorbiiti sinise karstunud pinnase lubjakivilademed. Kohalikud inimesed on ärevil tuleviku ja elukeskkonna säilimise pärast. Loodusmaastiku muutused on niigi silmatorkavad. Tänapäeval on rahval hästi meeles lood suurte vete ajast, mida siin enam endisel moel kogeda ei saa. Justkui kaevandamiskavadest veel

vähe oleks, hakkas 2013. aastal Nabalat ähvardama Rail Balticu projekt. Kuna siinseid loodusvarasid ja kultuuripärandit on varem võrdlemisi vähe uuritud, oli raske tõestada, et piirkonnas leidub midagi erilist ja väärtuslikku. Ometi jõuti 2014. aasta lõpuks Nabala-Tuhala looduskaitseala moodustamiseni, sõna võtsid ka geoloogid. Loodusteadlased tõid esile, et põhjaveetaseme langetamine on mõjunud halvasti siinsete haruldaste allikasoorde taimestiku liigirikkusele.² Siis hakkaski Ants Talioja, Katrin Martinsoni ja Salme Väljataga eestvedamisel idanema Nabala pärimusraamatu mõte. Nüüd võib öelda, et selle tegemisse on kaasatud kaalukas osa kogukonnast.

Nabala asustuse algus ulatub tuhandete aastate taha. Siin paikneb ka hulk Põhja-Eestile iseloomulikke muistiseid. Rida praeguseid külasid eksisteeris juba muinasajal. Nabala rahvast on peetud väga usklikuks, samas on siin säilinud väga vanu tõekspidamisi, uskumusi ja

kombeid, samuti nagu puhast loodust haruldaste liikidega. Vanad uskumused on põimitud vennastekoguduse vaimuga, mis jõudis siia koos hernhuutliku liikumisega juba 18. sajandil.

See piirkond on ühtne nii maastikuliselt kui ka asustuslooliselt. Nabalas ei leidu küll ühte väljapaistvat turismimagnetit nagu seda on lähikonnas asuv Tuhala Nõiakaev, kuid siingi on igal külal omad pärimuspaigad. Paremini teatakse kohti, mis asuvad ajalooliste teede ääres. Alates 2014. aasta suvest on tänu kohalikule initsiatiivile Paekna-Nabala rahval ka oma matkarada³ 15 objektiga, mille juurde püstitatud infotahvlid ei lase pärimusel nii kergelt unustushõlma vajuda. Rada võiks olla ka palju pikem ning hõlmata teisi külasid. Eestis pole vist teist kanti, kus rändaja mööduks järjepanu mõisast, „põrgust” ja palvemajast ning sõidaks siis Sõdina mäele... Siin on läbi aegade elanud nii pühamehi kui „vanapaganaid”, siin on ristunud eriaegsed teed.

Kõik ajastud on maastikku jätnud oma jälje. Peale kaugema aja mälestiste on nüüd juba pärimuspaikadena või pärandkultuuriobjektidena arvel ka endise eluolu juurde lahutamatu kuulunud sepi- ja veskite, rehtede, kiviaedade, saue- ja kruusaukude, laada- ja palliplatside, lasketiirude ja poodide asukohad. Oma järge ootavad kolhoosiaegsed rajatised.

Sajanditetagustel mõisakaartidel näeme palju kohanimesid – osa neist on veelgi käibel. Pärimuse kaudu saab

2

Loodusväärtustest lähemalt vt Nabala looduskaitseala seletuskiri. https://www.envir.ee/sites/default/files/nabala_seletuskiri1311.pdf.

3

Vt matkaraja tutvustust <http://www.luigekandikeskus.ee/kylalisele>.

kaardistada mälu ulatust. Kauge minevik on nagu hämar mets. Isegi natuke kõhe on seal kolada, sest äratuntavat on vähevoitu. Võibolla inimeste näod ja tuttava kõlaga keel... Vana koha peal on mõned teed ja soosillad, jõesäng ja mõisasüda. Ajatunnetus muutub ka inimese eluea vältel, rääkimata muutustest, mis toimuvad põlvkondade vahetudes – eriti kui need langevad kokku ühiskonna murranguaegadega. Praeguste eakate inimeste mälu kajastab põhiliselt 20. sajandit. Nabalas mäletatakse isikuid, kes hoidsid kiivalt kinni vanapärasest eluviisist – olgugi et „suur kell” näitas juba nõukogude aega. Kõrvalisem, kirikust ja keskusest kaugem piirkond võimaldas seda, et mõnegi inimese peas oli kell omajagu taha jäänud – aeg voolas seal aeglasemalt.

Samas on kõik muutumises – maastikutaju, kohanimed, maastik ise, asustumuster. Olen käinud Nabalas alates 2010. aastast, mõne inimese juures korduvalt. Tagasi minnes on alati midagi teisiti. Väike osa neist tähelepanekutest on talletunud välitööfotodele, helisalvestustesse, päevikutesse. Vanad pildialbumid, mida mitmes kodus on näha õnnestunud, annavad edasi väärikat tsaariaja lõpu õhustikku, külamiljööde enne ning pärast II maailmasõda. Pärimuslood lubavad aga vaadata tunduvalt kaugemale.

Tahtsin Nabalat portreterides kokku viia koha- ja kogukonnapärimuse, sest sajandeid paigal püsinud suguvõsad kuuluvad selle maa juurde. Kaasaegne ar-

heoloogia võimaldab inimluude järgi määrata piirkonna, kust inimene pärit on. Nii kohad kui ka kohalikud inimesed väärivad ühtviisi tähelepanu ja kaitset. Lugusid on räägitud sellistest inimestest, kes eristusid ülejäänutest või said hakka millegi erakordsega. Ka kohtadest pälvivad tähelepanu eelkõige need, kuhu oli korduvalt põhjust minna või kus oli midagi juhtunud. Suletud kogukonnas võib selline info säilida sadu aastaid.

Nabalas on kohati tunne, et Tallinn on kaugel. Eriti tundub see nõnda olevat sooäärsetes külasoppides, kust tee enam edasi ei lähe. Meeldesööbivalt detailsed jutud vanadest sõdadest, pelgupaikadest, tapetud tragunitest jne elavad praeguse ajani sealseid põlistalusid ühendanud suguvõsa mälus. Pärimus on liikunud sugulusniite pidi, nii nagu vesi kannab infot mööda jõgesid, ojasid ja sooni.

Kui naabrite seas kaob „nabalike” tõgamine peavoolust erineva eluhoiaku pärast, saab äkitselt nähtavaks see kohaliku pärandi tuumakas sisu, mis mujalt Tallinna külje alt juba ammugi kadunud. Usun, et lood, mis eri aegadel siit on üles kirjutatud, suudavad seda kõige paremini edasi anda.

* * *

Mõtlesin kaua, mil viisil mitmepalgelisest aimest raamatuks vormida. Ühtpidi tundusid mulle kui folkloristile olulised just sellele kandile iseloomulikud pärimusteemad, teisalt jällegi kohad: iga

küla oma maavaldustega, millest kokku moodustub omaette terviklik ruum – kohapärimuse mõistmise ja seoste tajumise seisukohalt on see väga oluline. Kohaliku inimese mõte liigub tekste lugedes mööda konkreetseid paiku ja talusid. Niisiis otsustasin lugejate erinevaid taustu arvestades läheneda mõlemat pidi – raamatu esimeses pooles avada piirkonna tunnusjooned teemade kaupa, teises pooles aga esitada lood vastavalt kohtade paiknemisloogikale. Külade peatükid on järjestatud ruumiliselt, piirkonna tutvustusele ja kaardile järgnevad rahvajutud, mida on vajadusel veidi lühendatud ja loetavamaks toimetatud. Teksti all on viide, mille järgi leiab selle üles arhiivikogust, selle järel kirjapanija ning esitaja nimi, talletamisaegne elukoht ning aasta. Kihelkond on viites nimetatud ainult sel juhul, kui tegemist on teatega väljastpoolt Jüri kihelkonda. Juturing algab Nabala südamest (ajalooline Nabala ja Paekna küla, seejärel mõis) ning kulgeb päripäeva kuni Sookaera külani. Lugejal on võimalus teha mõttes kaasa teekond ümber Nabala keskme ehk „naba-ala”, rännates koos mitme põlvkonna jutustajatega läbi eri kohtade ja ajastute, kogeda vaimusilmas ülejutusi ja rüübata tervendavat allikavett, varjuda soosaartel pelgupaikades, pugeda läbi madala ukse suitsutarre või külastada palvetundi... Koostasin ülevaate ka siitkandi pärimuse kogumisloost, milles omakorda ilmnevad huvitavad (sugulus)seosed ja suhteliinid.

Raamatu eesmärgiks on muuhulgas näidata, et pärimuslood ei ole üksnes huvitavad illustratsioonid, vaid et neil on tihe side „päris” ajaloo ja „päris” eluga, päriselt elanud inimestega. Suust suhu kandunud teadmised jäid paljudele enne koolikohustuse tekkimist ainsaks infovooks, mille abil end ümbritsevas maailmas määratleda. Rahvajutte täiendavad mälestused taludes elanud isikute kohta. Vana tüüpi mälu pidas oluliseks säilitada teadmisi sugulussuhetest ajas ja ruumis. Neid ei ole kogumikus esitatud siiski läbivalt kõigi talude kohta – allikmaterjal oli selles suhtes ebaühtlane. Ühtlast joont ei ole aetud ka koha- ja isikunimede õigekirja puhul, kirjpilt varieerub, kasutatakse erinevaid variante. Tekste litereerides eelistasin ise häälduspärasemat kuju, nt Halja > Alja, Hiie > Iie, Möldri > Möldre. Nii talu- kui perenimede puhul on kohati tarvilusel vana saksapärase kirjaviisi, mis on lühikeste ja pikkade häälikute osas vastupidine praeguse, hääldust järgiva kirjaviisiga, nt Arro > Aru, Ida > Iida, Niliski > Niiiski jne.

Põhifookus on niisiis pärimusel, mille seas leidub muistendeid ehk legende, samuti pajatusi isikutest, peredest ja humoorikatest juhtumitest, keskkonnakajastusi jne. Mind huvitasid mitte ainult maastik, sündmused ja inimesed, vaid ka see, kuidas ja miks neist on räägitud. Jõudumööda vaatasin võrdluseks kõrvale vanu kaarte, fotosid, arhiividokumente ja suguvõsade põlvnemisliine. Üsikutest aspektides oli

abi teadlaste ja koduloolaste töödest, kuid terviklikku käsitlust ei olnud Nabala valla vaimse pärandi kohta paraku toeks võtta. Valgeid laike oli palju. Eks vist seetõttu paisuski sinne käsitus avaramaks kui algul plaanitud. Külatutvustesse olen koondanud valikulist infot kohanimedest, vanemast ajaloost ning tõlgendusi selle suhestumisest folklooriga. Pärimus paneb faktid kõnelema.

Kokkuvõtliku loendina on asustusloos peatükis esitatud talunimed külade kaupa II maailmasõja eelse seisuga, sest praeguse vanima põlvkonna mälestused, mida see raamat paljuskahi vahendab, pärinevad just sellest ajajärgust. Siis oli laias laastus säilinud ka 19. sajandi lõpu kruntimisjärgne talude paigutus ning maade jaotus. Vanadele, sajandeid püsinud taludele olid lisanud endiste saunakohtade järglasena väiketalud ja uuemad asundustalud. Võrdlevalt on paiguti toodud ka sõjajärgset infot.

Kolhoosiaegseid lugusid mahtus siinsete kaante vahele üksikuid, sel teemal võiks tulevikus eraldi väljaandega koostada. Ka seniajani valusat II maailmasõja ning küüditamise teemat puudutasin vaid põgusalt, ehkki salvestasime ka neid jutte. On mõned näited uuemastki ajast, sh taludes toimunud filmivõtetest jm. Seadsin siiski sihiks edasi anda eelkõige Nabala iseloomulikumaid, maastiku ja asustusega seotud erijooni. Samas – esitatu peegeldab tahes-tahmata eelkõige minu isiklikku kogemust, Nabala avastamise ja tund-

maõppimise lugu, mis kindlasti ei lõpe kogumiku viimase leheküljega. Loode-tavasti kutsub mõni raamatus avanev teeots lugejat iseseisvalt edasi liikuma – Nabala narratiiv ootab täiendamist nii sõnas kui pildis. Inimestel on kodus vanu fotosid, millel kujutatud isikuid sageli enam ei tunta. Mul on hea meel, et leidsin tänu abilistele huvitavaid pilte ja ka infot nende kohta. Üllatuslikult hakkasid Nabalast kõnelema isegi paar mu enda koduarhiivis säilinud saja-aastast fotot. Pildipanga koostamine võiks olla järgmine töö...

Raamat on seega giidiks ka neile, kes seni Nabalast midagi ei tea. Kuigi tähelepanu all on vaid üks väike mõisavald, avaneb selle kaudu üldisem, paepealse Põhja-Eesti vaimset pärandit iseloomustav panoraam. Sügavam sissevaade Nabalasse aitab mõista endisaegse maarahva mõttelaadi, elutingimusi ja toimetuleku võimalusi. Saame osa igapäevaelust, mis kulges sümbioosis karstiaala eripäraste loodusilmingutega. Pärimuses näeme jälgi sellest, kuidas toimis Harjumaa külaelu rohujuuretasandil enne nõukogudeaegseid ja varasemaidki muudatusi. Ajalooõpikute stiilist erinevad ehedad pärimuslood ja mälestused toovad silme ette pilte, mis iseloomustavad mitte ainult inimese suhet maastikuga, vaid ka üksikisiku suhet kogukonna ning valitseva ajastuga. Paigad ja ajad muutuvad, kuid maa on ikka sama. Tugeva vaimuga rahvas toibub ka raskematest raputustest ning kohaneb.

TÄNUSÕNAD

Avaldan siinkohal suurimat tänu kõigile Nabalaga seotud inimestele, kes on oma teadmisi või materjale suuliselt või kirjalikult jaganud:

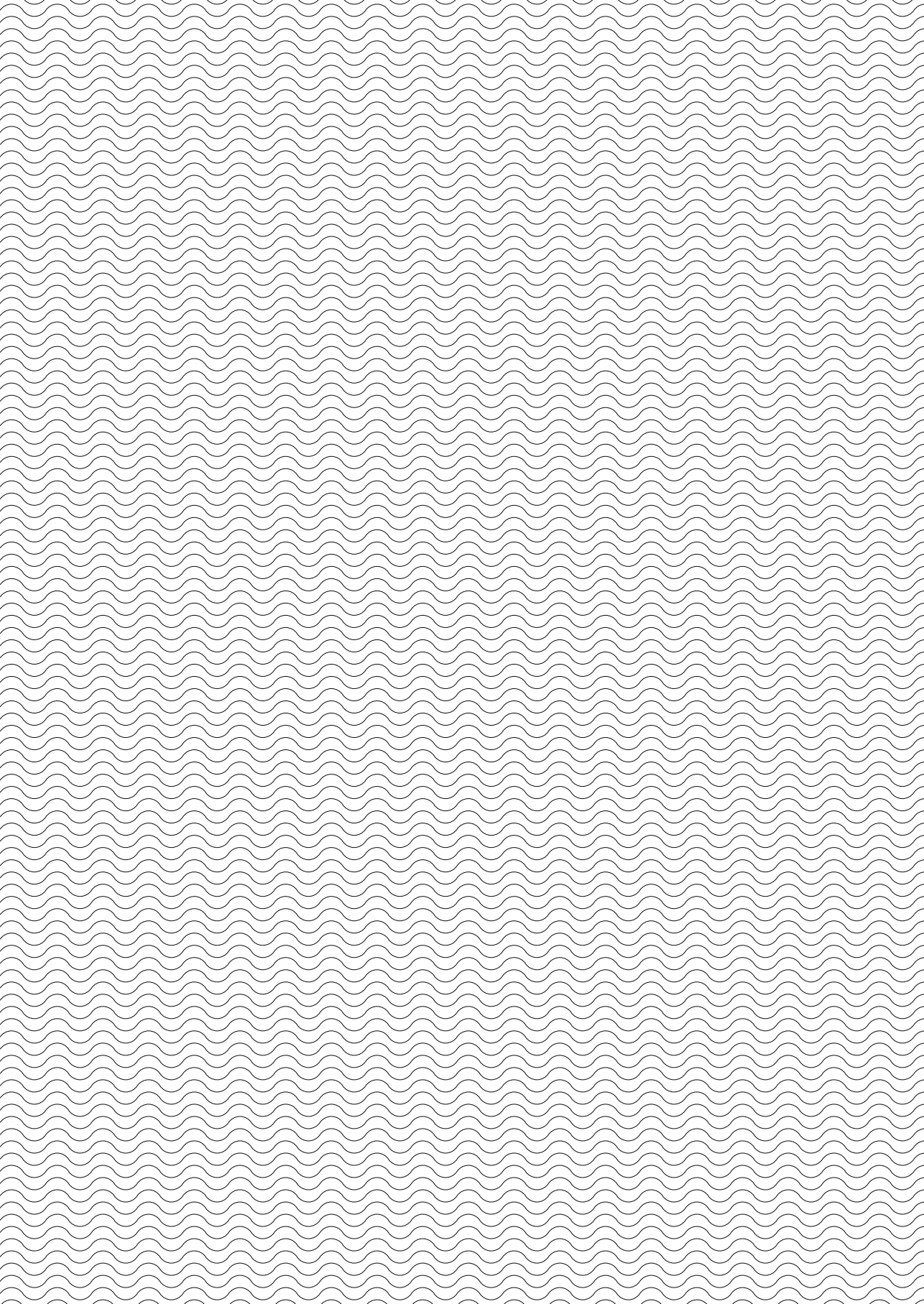
Mari Ader, Koidula Ameerikas, Iivi ja Kalju Arro, Evi ja Kalju Aruaas, Ilmi Aruväli, Laine-Astrid Bils, Valli Evardson, Hela Hellenurm, Viivi Hiiekivi, Elmar ja Helgi Iida, Veiko Ilus, Endla Melanie Juss, Heljo Kallasmaa, Enno Kante, Elmar Kaseoja, Helmi Kerde, Evi Kivisalu, Teesi-Maie Kingo, Elvi ja Evald Kirss, Lehte Kivilo, Erika Kokassar, Vello Kuimets, Lehte ja Voode Kõöp, Linda Lehis, Avo Lend, Jaane Lend, Vilma Leosk, Viive Loige, Eve Lumi, Helmi Lumi, Maia ja Märt Luus, Kadri Maada, Elmar Metsar, Valve Metsar, Aita Mikhelsoo, Helga Mäe, Herta Mäe, Neeme Mäe, Vaike Veelaine Mättas, Salme Niilisk, Ardo Niinre, Õie Nimmo, Evi Noormets, Tanel Ots, Laine Pootsmaa, Aime Põldsalu, Nelli Rohi, Arne Roodla, Helvi Roosimägi, Anne Ruudna, Elvine Ruuse, Hans Saar, Saima Seppa, Lembit Sillanurm, Vaike Sillanurm, Jaan Sinisaar, Selma Sinnikas, Valdur ja Maret Suits, Vello Suits, Ants Talioja, Valmi Toajaak, Nelli Toater, Ester Uibomäe, Armilda

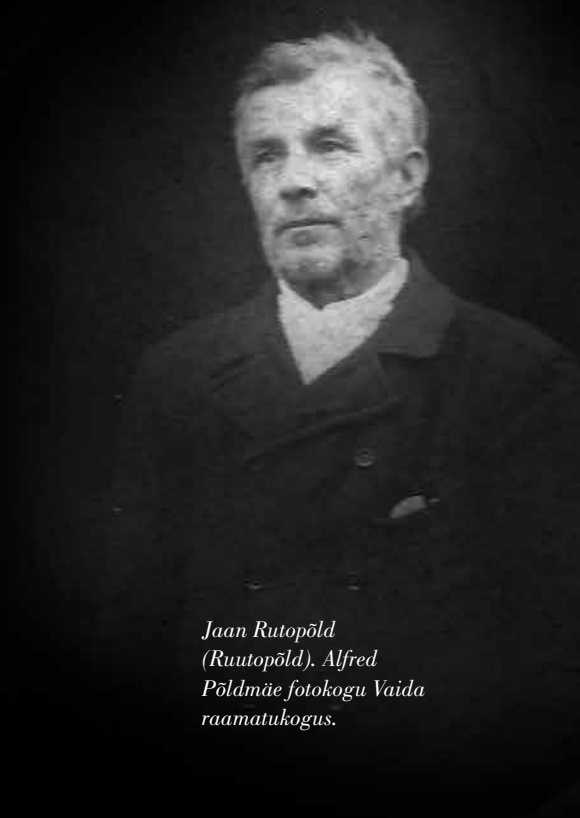
Vesiloik, Jüri Viigimäe, Helmi ja Endel Viirsalu, Elve Viitamees, Rein Viljak (sen), Rein Viljak (jun), Alfred-Jaan Villo, Ants Väljataga, Helgi Väljataga, Salme Väljataga, Mai-Agate Väljataga jt.

Aitäh kõigile toetajatele, abilistele ning projekti toimkonnale! Finantspoolt korraldasid sihikindlalt Katrin Martinson, Liivi Tamm, Risto Järv ja Margit Miller-Solo. Fotograafidena andsid välitöödel oma panuse Meeli Küttim, Jüri Metssalu, Katrina Tulev jt. Ajalooliste andmete täpsustamise, teksti ja heli arhiveerimise, fotode skaneerimise ja kaartide osas panid õla alla Eve Lumi, Alar Madisson, Tuuli Otsus, Fred Puss, Aivo Põlluäär, Reet Raudkepp, Sade Lee Rimmel, Jaan ja Kadri Tamm, Veiko Tammer, Tõnis Tärna, Pille Vahtmäe, Heiki Valk ja Martti Veldi. Tuhat tänu ka raamatu toimetajale Valdo Valperile ning Angelika Schneiderile, kes valdab käsikirja raamatuks kujundamise kunsti. Lõpetuseks tänan oma lähedasi kannatlikkuse ja toetava suhtumise eest perioodil, mil ma oma mõtetega rohkem Nabalas kui kodus viibisin.

Mari-Ann Rimmel

Tartus, 2017. aasta kevadel

*Jaan Rutopõld
(Ruutopõld). Alfred
Põldmäe fotokogu Vaida
raamatukogus.*

NABALA PÄRIMUSE TALLETAMISLUGU

Rahvaluule kogumine on ajast aega olnud isamaaline ja valgustuslik tegevus. Jüri kihelkonna pärimust on kirja pandud juba alates 19. sajandi lõpukümnetest. Nabalas liikusid ja saatsid oma ülestähendusi Jakob Hurdale kaks Jüri kihelkonna ärkamisaegset kultuuri-tegelast: Jaan Rutopõld ning Jaan Saalverk. Nad mõlemad olid Nabala vallaga seotud ka oma abikaasade kaudu.

J. Hurda poolt 1888. aastal algatatud üle-eesiline vanavara kogumine

arenes Jüris aegamööda üsnagi jõudsaks kogumistööks, vaatamata sellele, et 18-aastane Kristjan Põldmäe kurtis samal aastal oma kirjas Hurdale, et Jüri kihelkonnast ükski sulemees vanavara korjamise eest hoolt ei taha kanda, mistõttu kodukihelkond justkui *surma unes* viibivat.⁴

Nabalast reageeris üleskutsele noor koolmeister **JAAN** August **RUTOPÕLD**,⁵ kes oli sündinud 1849. aastal Tuhala mõisa möldri pojana. Kuna Jaan oli Nabala ajaloos tähtis tegelane, siis on asjakohane veidi lähemalt rääkida tema eluteest. Päritolu määras mehe huvisfäärid, ning eks olnud tal ka silmapaistvaid eeskujusid. Jaani isaga samal ajal elanud kuulus kartograaf, Tuhala krahv Ludwig August Mellin (1754–1835)⁶ oli Liivimaa valgustusajastu üks väärikamaid ja kütkestavaid kujusid, juba tema isa viis läbi eesrindlikke reforme, ning küllap mõjutas mõisas valitsev vaimsus ka möldri peret. Tihedatele sidemetele viitab seik, et Mellinite krahvi-

4

*H II 15, 295/7 < Jüri
khk, Rae v (1888).*

5

*Ise ta kirjutas oma nime
Ruutopõld, autoritektis
kasutan kokkuleppeliselt
lühemat nimekuju.*

6

Jürjo 2003.

*Rahvaluulekoguja
Jaan Saalverk
21-aastasena. ERA,
foto 9112.*

suguvõsa esindajad olid Jaan Rutopõllu vaderiteks, ning rohkete vaimuannetega õnnistatud Jaani ennastki olevat poisipõlves naljatamisi krahviks hüütud. On kuuldusi, et temagi soontes voolanud Mellinite verd... Igatahes sai Jaan Rutopõllust aastakümneteks Nabala kogukonna vaimne liider – ta juhatas Nabala kooli järjest 30 aastat. Lisaks oli ta ka vallakirjutaja, kohtumees, ristas vennastekoguduse jutlustajana lapsi, koolitas noori leeriks ning kirjutas kohalikest sündmustest ajalehtedes. Nagu käesolevast raamatust võib näha, jõudis ta ka kirja panna rahvaluulet, mis on 19. sajandi lõpu Nabala ja ka Tuhala talurahva maailmapildi mõistmiseks unikaalne allikmaterjal. Rutopõld on jäädvustanud usundit ja kombestikku, muinasjutte, ajaloolist (koha)pärimust ning ühe regilaulu. Oma seisuse poolest kuulus ta külaühiskonna kõrgkihti ning suhtles teiste haritumate tegelastega. Naise võtis ta Kärde talust. Paaril oli seitse last. Vanimast pojast sai maamõõtja. Poeg Gustav, hilisem vaimulik, õpetas sajan-

divahetusel lapsi Tuhala koolis. Jaani maine teekond lõppes Rae vallas Limu külas Järve talus tütre Anna ja väimehe Hans Põldmäe juures 1917. Jaani tütrepoeg Alfred Põldmäe elas ligi 100-aastaseks, ning – olles Alfrediga tuttav oma Vaida sugulaste kaudu – võin öelda, et ta oli väga intelligentne ning sügavalt kultuuri- ja muusikalembene isiksus, avatud kõigele kunstipärasele. Temagi oli elav ajaloomälu kandja ning pani ka oma teadmisi kirja. Kahjuks nurjas Alfi eneseteostuse nõukogude aeg. Veel üle 80-aastasena oli ta galantne härrasmees. Nabalaga tal erilist sidet küll ei olnud.

19. sajandi lõpul tõuseb kogu Jüri kihelkonnas ja tervel Harjumaal ühe viljakama rahvaluulekogujana esile **JAAN SAALVERK** (1874–1932). Ta oli sündinud Kurna Mõisakülas Ihuvere talus, elas aga ostetud Sepamäe talus. Saalverk oli väga edumeelne ja innukas kodu-uurija, kes jõudis oma retkedel ka naaberkihelkondadesse. Kokku saatis ta M. J. Eisenile ja J. Hurdale Tartusse umbes 1640 lehekülge materjali.

Tema viljakaim kogumisperiood jäi vahemikku 1897–1898. Hiljem oli Jaan pühendunud talupidajana Põllumeeste Erakonna esimees, Kurna Põllumeeste Kogu liige, Karskusseltsi ja Haridusseltsi liige ning kiriku nõukogu esimees. Kus on, sinna antakse juurde. Saalvergile tehti ülesandeks ka laste ristimine ümbruskonnas, kuna surnute kirstupanek ja kodust väljasaatmine juba enne tema mureks oli olnud. Lisaks oli talle meeldinud väga lauakõnesid pidada.

Jaani esimene naine oli Nabalast Saarte talust pärit Maria Väljataga, nende neljast lapsest kasvasid kaks tütart täisealiseks: Maria suri poja sünnitusel 1905. Kaudselt tänu sellele abielule saame praegu lugeda lugusid, mida on jutustanud 19. sajandi lõpu Saarte ja Metsari pererahvas. Kui ka Jaani teine naine Ann suri, jõudis mees abielluda kolmandatki korda. Tema enesetapu asjaolude kohta liigub erinevaid versioone. Sugulaste andmetel poonud ta end üles, põhjused jäävad hämaraks. Jüri surnuaias on talle kodutalu maa-delt korjatud kividest püstitatud kõrge ausammas. Jaanist endastki sai surma järel rahvajuttude tegelane.

J. Saalvergi tütardest kujunesid samuti rahvaluulet väärtustavad inime-

sed, tütar Eha Leegi kogutud andmes-tik puudutab eeskätt Kurna ja Sausti valda. Saalverk on kirjamehena usal-dusväärne ja täpne. Enamasti mainib ta ära, kust ja kellelt lugu on kuulnud. Tema üheks eeskujuks oli harrastusar-heoloog Jaan Jung (1835–1900), kellele ta samuti kaastööd tegi. Paljud Saalvergi Jüri kihelkonna tekstid on ära trükitud Jungi Tallinnamaa-kogumikus.⁷ Jungi mõjul väärtustab Saalverk kivikalmeid ja ohvrikohti. Teadlikumat suhtumist näitab seegi, et ta näiteks Paekna Ka-belimäe puhul avaldab soovi, et *mäge saaks kaevatud, millest ehk ka teadusele tulu võiks tõusta*.⁸ Tihüpeale sisaldavad tema saadetised teateid arheoloogiliste leidude kohta, millest ta mõned muu-seumi toimetab.

Ega see ärkamisaegse rahvaluule-koguja elu kerge ei pruukinud olla. Tuli ette sedagi, et uurija kui „tühja töö tegi-ja” või ajaraiskaja minema aeti. Enamik inimesi on siiski noormehe pärimiste-le vastanud ning Saalverk on sageli ka jutustajate nimed ning mõnikord sot-siaalse seisundi või ameti (nt peremees, perenaine, sulane, karjane, mölder, koolmeister) üles märkinud.

Nabalas on Saalverk saanud jutu peale Alja talu peremehe Mikk Jaanu-sega ning küsitlenud ka Alja sulast Jüri Lustverki, pereringist oma äia Joosep Väljataga, naisevenda ja Saarte saunikut Jüri Väljataga ning Metsari peremehe vennanaist, Saartelt pärit Mari Metsa-rit, Tõnu Lantot, Kahu peremeest jt.

7

Jung, 1910.

8

*H II 58, 295 (8) <
Nabala k, Halja t –
J. Saalverk (1897).*

*David Wiedemann
küsitlemas Sõmeru
külas vanaperenaist
Maria Annit (1934).
ERA, foto 139.*

TÕNU VÕIMULA (enne eestistamist David Wiedemann, 1871–1955) oli tuntud rohkem maadlejana, kuid silmapaistev oli ka tema tegevus rahvaluulekogujana. Pärit Tuhalast, sattus Võimula oma retkedel tihti Jüri kihelkonda. On teada, et tedagi köitsid just ajaloolise ja arheoloogilise sisuga kohamuistendid. Silmapaistev on ta panus aardejuttude talletajana, see paistab välja ka Nabala

ainesest. Võimula kogutud materjal on mitmekülgne ja sisukas, vaatamata tema omapärasele „stiilile” – nimelt ei kasuta ta peaaegu ühtki kirjavahemärki. Tuhalast ei olnud Sõmerusse kauge tulla. Võimula on peatunud 1934. aastal Anni talus ning kirjutanud üles rahvajutte sealsetelt elanikelt, seades üles ka fotokaamera, mille abil sündis omamoodi klassikaks saanud ülesvõte.

Võimula oli Põldmäede pere hea tuttav, kes oma eeskujuga nakatas tõenäoliselt ka noort **RUDOLF PÕLDMÄED** (1908–1988). Kutseline folklorist ja kultuuriloolane R. Põldmäe on kogunud kokku üle 10 000 lk rahvaluulet ning rännanud läbi nii Harjumaa kui ka mitu teist Eesti piirkonda. Jüri kihelkonna materjal oli talle aga eriti lähedane, kuna ta on sündinud Rae vallas Limu külas. Nabalasse ulatusid Põldmäe käigud teadaolevalt vaid ühel korral, 1929. aasta Vaida retke jätkuna ning ka siis põgusalt (ta jõudis käia kahes peres), ent

Nabala jutte kuulis ta lisaks Rae valla vaestemajast jm. Põldmäe pere suhtles ka Nabala muusikahuvilistega. Rudolfi kogutud napp teave on ometi elav ja kõnekas. Tema on vanema põlve kogujaist ainus, kes on oma käikude kohta kirjutanud põhjalikud päevikud, milles ka Nabala kohta paar lõiku leidub.⁹

Hilisemas elus, pärast Siberi aastaid, on R. Põldmäe korjanud andmeid varasemate pärimusekogujate kohta. Oma 1957. aasta kogumispäevikus kirjutab ta Limus Järve talus kogetud perekondliku tausta erinevustest:

J. Rutopõllu kohta kuulasin andmeid tema tütrelt, Anna Põldmäelt minu kodukülas, Limus. See naine on minu isa lellepoja naine, sama küla inimene ja lähedane perekonnatuttav, kuid ma ei ole temalt seni ühtegi rida rahvaluulet üles kirjutanud. Miks? Mu ema ütles alati: „Ah, ära mine, Järve Anna ei tea midagi, ta niisugune saksik!” Ja ta ei eksinud: see oli koolmeistri ja palvevenna tütar, kes 18–19-aastasena läinud mehele, asunud teise valda, kus kaotas sideme oma koduga ja ei kohanenud uue ümbrusega. /---/ Kui meie talu asub küla esimeses otsas, kust ei pääsnud ükski inimene mööda ega tahtnudki mööda pääseda, vaid tuli meelsasti juttu ajama, siis Järve tallu põldude servas ja karjamaa sopis sattus harva võõras inimene ja nende inimesigi nähti harva teiste hulgas. Kuid nad ei olnud peanorutajad, vaid nende 5 poisist koosnev meestevägi müürises ja kärsises elujõus. Kuid nende eluharjumused olid teistsugused, kuskilt mujalt mõjustatud või hoopis omast peast välja mõeldud. /---/ Pärast läksid pojad (praegu veel 2 elus) rahva sekka ja muutusid teiste taolisteks. Leidsin nad mõlemad puhkuselt kodust (üks Tallinnas paberikombinaadi brigadiir, teine Harju rajooni haridusinstruktor ja kultuurimaja juhataja), mehed toredad ja sõbralikud kui oma vennad. Ja olid ülimalt valmis andmeid koguma oma vanaisa kohta. Kuid nad pettusid isegi oma ema sellealases väheses jutukuses, teadmiste puudulikkus-

9
ERA II 20, 38/9.

ses, rahvaelu ja oma perekonnaloo väheses tundmises. See oli hea näide oma ümbruskonnast lahtirebitud inimesest, kes arvas seisvat kõrgemal lihtsast külainimesest, kuid ei moodustanud ise mingit tasapinda. Nii oli põhjendatud ka minu ema hoiatus.

RKM II 65, 195/6; 202; 203/6

Aastast 1931 pärineb väärtuslik materjalikogu – 20-aastase üliõpilase, Akadeemilise Ajalooseltsi stipendiaadi **JOHANNES TAVASTI** kirjeldus Jüri kihelkonna ajaloolise traditsiooni kohta. Tavast sündis 1911. aastal Järvamaal Säreve vallas ja õppis Tartu Ülikoolis. Hiljem õpetajana töötanud noormees on kohusetundlikult läbi käinud terve kihelkonna ning küsitlenud igal pool nn võtmeisikuid – nähtavasti neid, keda kogukonnas autoriteetidena soovitati. Nii sattus ta Sõmerusse Maria Anni juurde, kes hiljem ka Võimulale nii mõndaagi pajatas, ning küsitles Mikk Jaanust, kelle jutte oli kirja pannud juba J. Saalverk. Tavasti hilisema elukäigu kohta on teada, et ta oli soomepoiss ning siirdus 1944. aastal Rootsi, kus jätkas pedagoogitegevust. Mees suri 1977.¹⁰

1938/1939. aastal toimus üle Eesti kohalike algkoolide õpilasi kaasav koha-

pärimuse kogumise võistlus. Nabalast osales sellel mitu last. Siinses raamatus on oma töödega esindatud **ELVI LOOP**, **HELVI SOBLIK**, **HUGO VARET**, **AGNES PÕLDSALU** ja **HERMILDE RUUSE**. Sausiti õpilastest saatis oma kirjatöid Eesti Rahvaluule Arhiivile praegu Kiilis elav kodu-uurija Koidula Ameerikas. Elvi Loop (hiljem Kirss) on Kurevere Möldre talu peretütar, temaga õnnestus mul 2012. a kevadel veel juttu ajada. Ta mäletas, et oli saanud kaastöö eest preemiaks raamatu. Selgus, et lood oli Elvi kuulnud talu sulaselt ning oma vanaemalt – seda ei olnud ta koolipõlves juurde märkinud. 1925. aastal sündinud naine osales kohusetruult ka 2013. aasta aktsioonis.

Sõjaaeg katkestas kogumistöö. Katkesid ka paljud elud ning küüditamine viis kodudest peresid. Minevikust ei lubatud ega julgetudki palju rääkida.

*Helvi Soblik,
rahvajuttude koguja
Nabala algkoolist.
V. Metsari kogu.*

*Elvi Kirss 2012. aastal
Tallinnas. Autori foto.*

*10
Leemets 1997, 344.*

Ferdinand Mäe
u 1950. aastatel.

Avalehekülj
Ferdinand Mäe
käsikirjast.

Süa kladesse on kirjutatud,
vabala klades olevat, talude nimed
ja ka inimesi, keda alon peast mäletan
vähem talust rohkem teisest rohkem.
ja ka vanu jutustusi, mida olin
maarepoole kuulnud vanadelt inimestelt.
See eelrekirjutis sellise kladesse, oli
mull. kirjutamine vabala teonikad
kirjutada. Seda akkasin liiga liiga peale
vja seda, ei jäänud ma enam läbi-
töödada, sest, vanudus on mulla, juba
järgi jõudnud, ja see, kutsus mind
vähem peal peal. Juhkama, sest see
on laadus. Oled sa kuningas,
või keiser. Või valla vaene. aga
keelend, an meil loigil ühine
miss vab meid mulla rüppe puhkam
mau karvat mulla peale.

20 August 1992 aastal
Eesti Vabariigi I aastapäeval
F Mäe

Pärastsõja-aegse Tõdva valla piires tegutses 1950. aastal keeleteadlane **ILSE KORJUS** (hiljem Kont), kelle mahukas korjanduses puuduvad kahjuks küsitlitud inimeste nimed ja andmed.

1964. aastal jõudis Nabalasse geograaf **ENDEL VAREP**, kelle eesmärk oli kaardistada kogu Eesti asustuslugu. Tema talletustes on mõndagi, mida mujalt ei leia. Varepi materjal on liidetud Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegiga. Nabalas liikus muistiseid otsides ja märkmeid tehes ka harrastusarheoloog **OSKAR RAUDMETS**.

Nabalas on olnud ka kohalikke pärimuse talletajaid. Üks tähelepanuväärne isik oli **FERDINAND MÄE** (Mäe Värdis, 1909–1996). Värdis juhatas rahvamaajas laulukoori ning oli nooruses Kaitseliidu Nabala kompanii spordipealik, juhtfiguur vabatahtliku tuletorjeühingu, spordiseltsi ja Isamaaliidu Nabala osakonna juures ning täitis abivallavanema kohuseid. Küüditati 1949. aastal Siberisse, ent tuli tagasi ja kirjutas vanas eas Nabala kroonika. Paraku on mitmest paksust kaustikust säilinud vaid üks. avaleht on kirjutatud Eesti Vaba-

*Nelli Toater oma
mälestusteraamatuga.
Autori foto 2015.*

riigi taasiseseisvumise 1. aastapäeval. F. Mäe memuaaridest õhkub missioonitunnet ja armastust kodukoha vastu. Hoolimata pisut konarlikust kirjaviisist ja mõnest faktiveast on see lünka täitev peatükk kohalikus kultuuriloos.

Missiooniga mehi leidis teisigi – nt **MARTIN SAAR** (1906–1980) Paekna Mäe talust, kes pühendas oma kirjatöö põhiliselt palvemaja ja vennastekoguduse ajaloole, kuid selles leidub ka pärimuslikke teri. Käsikirja sisestas ja köitis perekond Ots.

Noorema põlvkonna abiga on pere ringis ilmunud Kurevere küla Kivimäe perenaise **NELLI TOATERI** (snd Vain 1930) sisukas mälestustekogu, milles kajastub kohalik külaelu läbi naise tundliku ja detaile märkava pilgu. Lood on siinsele tekstivalikule tõhusaks täienduseks. Nelli on ka ise oma jutte üles tähendanud, pidades end seetõttu naljatanamisi „edevaks”.

Käesolevat raamatut koostades oli hea võimalus kasutada pärimuses mainitud isikute tuvastamiseks genealoogide materjale. Mahuka töö on selles osas teinud **OLAVI UUS**, kes on aastate jooksul kokku kogunud andmeid ja lugusid Patika ja Nabala Metsanurga küla talude kohta. Lisaseoseid pakkus Väljataga sugupuu (koostanud S. Väljataga), ning vahel püüsin ka genealoogiasaiti Geni.

1990. aastail alustasin ise tasapisi intervjuudega – pärast Jüri kihelkonna kohamuistendeid käsitleva diplomitöö kaitsmist Tartu Ülikoolis (1991) olid olemas eelteadmised ning süvenev huvi, mida toitsid kodukandis kuulnud pärimuslood. Nabalasse ei sattunud ma lapsepõlves kordagi – ehkki teadsin, et naabritädi Vaike on sealt pärit. Need tema sünnitalu Metsari jutud tundusid kuidagi erilised ja põnevad, tasapisi hakkas Nabala kant just lugude kaudu tuttavamaks saama ning vaikselt küp-

*Salme Väljataga Kiili
valla kaardiga. Autori
foto 2015.*

ses soov sealseid kohti kindlasti oma silmaga näha. See õnnestus alles 2010. aastal, mil alustasime kolleegidega ulatuslikku pärimuse kogumise aktsiooni Jüri kihelkonnas. Kahel järjestikusel kevadel-suvel käisid koos minuga Nabalas Kirjandusmuuseumi töötajad, Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse töörühma liikmed **JÜRI METSSALU** ja **PILLE VAHTMÄE** ning viimasel paaril aastal **LONA PÄLL**. Vahel liitus meie esindusega Jüri koguduse pastor **TANEL OTS**. Algul oli plaan koostada raamat tervest kihelkonnast, ent materjali kogunes sedavõrd palju, et ajalimiit jäi napiks. Just Nabala puhul adusin,

et kiirustades ei ole tulemus see, mida kogukond vääriks. Toona jõudis trükki valimik Rae valla pärimuspaikadest.¹¹

Olin loonud kujutlustes oma Nabala ning nüüd tuli see tegelikkusega kokku viia. Energiliselt alanud välitööde käigus juhatati meid peagi **SALME VÄLJATAGA** juurde, kes oli Nabalasse tulnud üle 30 aasta tagasi. Salme tööd ja tuge leidub siinsete kaante vahel palju. Kauni loodusega Saaremaa läänepoolsest pärit inimesena oskab ta selge pilguga märgata ka Nabalas peituvaid väärtusi. Salme valutab südant kodukanti ähvardavate ohtude pärast ning tegutseb sihikindlalt Nabala looduse ja põhjavee kaitsmise nimel. Ta oli juba varem vanu inimesi usutlenud ning genealoogiahuvi tõttu oli tal hea ettekujutus Nabala rahva sugulussuhetest. Salme on andmeid otsimas käinud arhiivides ning uurinud kohaliku rahvahariduse ajalugu.¹² Oma saarlasliku situ-

¹¹
Remmel 2011.

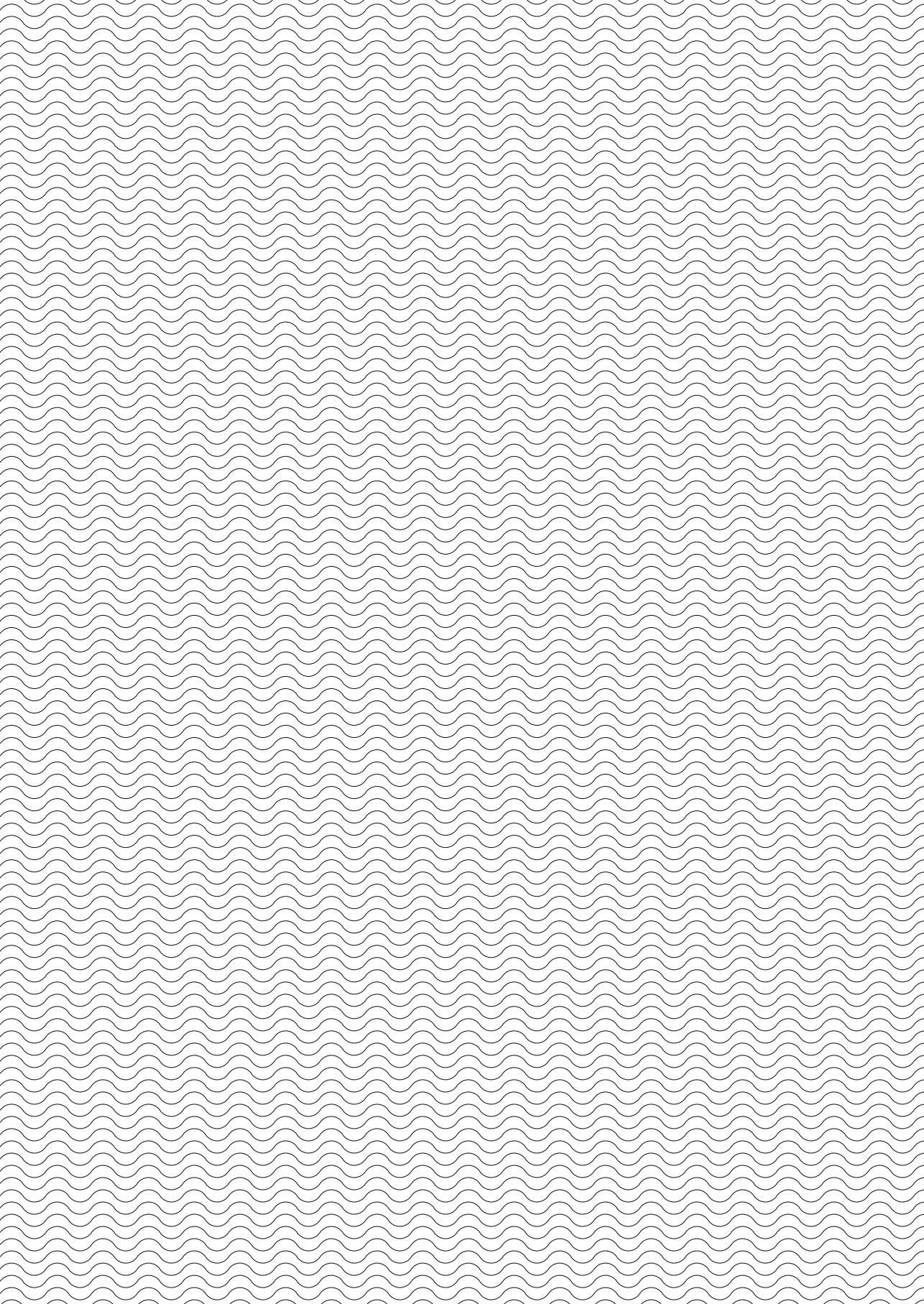
¹²
Väljataga 2010.

sega ajas ta asjad niikaugemale, et Nabala rahvas hakkas 2013. aastal ka ise mälestusi üles kirjutama – abiks varemkogutu põhjal koostatud küsitluskava. Sõmeru külavanem **KATRIN MARTINSON** küsitles oma küla elanikke. Välitöid jätkasin kuni 2016. aasta detsembrini, Salme sageli teejuhina kaasas. Ragistasime mõnigi kord tihedas võsas ja rinnuni rohus, et leida kunagisi tähtsaid paiku. Salme käis allikaid ja veesooni otsimas ka teiste huvilistega. Sammhaaval oleme Nabala mineviku kohta nüüdseks palju põnevat teada saanud – Eesti Rahvaluule Arhiivis

olid mõned külad seni väga kasinalt esindatud. Kokku kogunes täiendavat infot ligi 75-lt Nabalast pärit inimeselt. Mõne juures sai käidud mitu korda, kõigi põlis- ehk *põhielanike* juurde paraku ei jõudnudki, kripeldama jäid mõned liiga põgusad vestlused. Mitu jutustajat on nüüdseks siit ilmast lahkunud. Võidujooks ajaga jätkub. Lohutagu meid teadmine, et kõiki lugusid kokku koguda ei olegi võimalik. Pealegi tekib neid pidevalt juurde ning iga esitus on ainulaadne.

*Pille Vahtmäe (ees) ja
M.- A. Rimmel Saarte
rabas Elmar Metsarit
küsitlemas. Foto:
J. Metssalu 2010.*

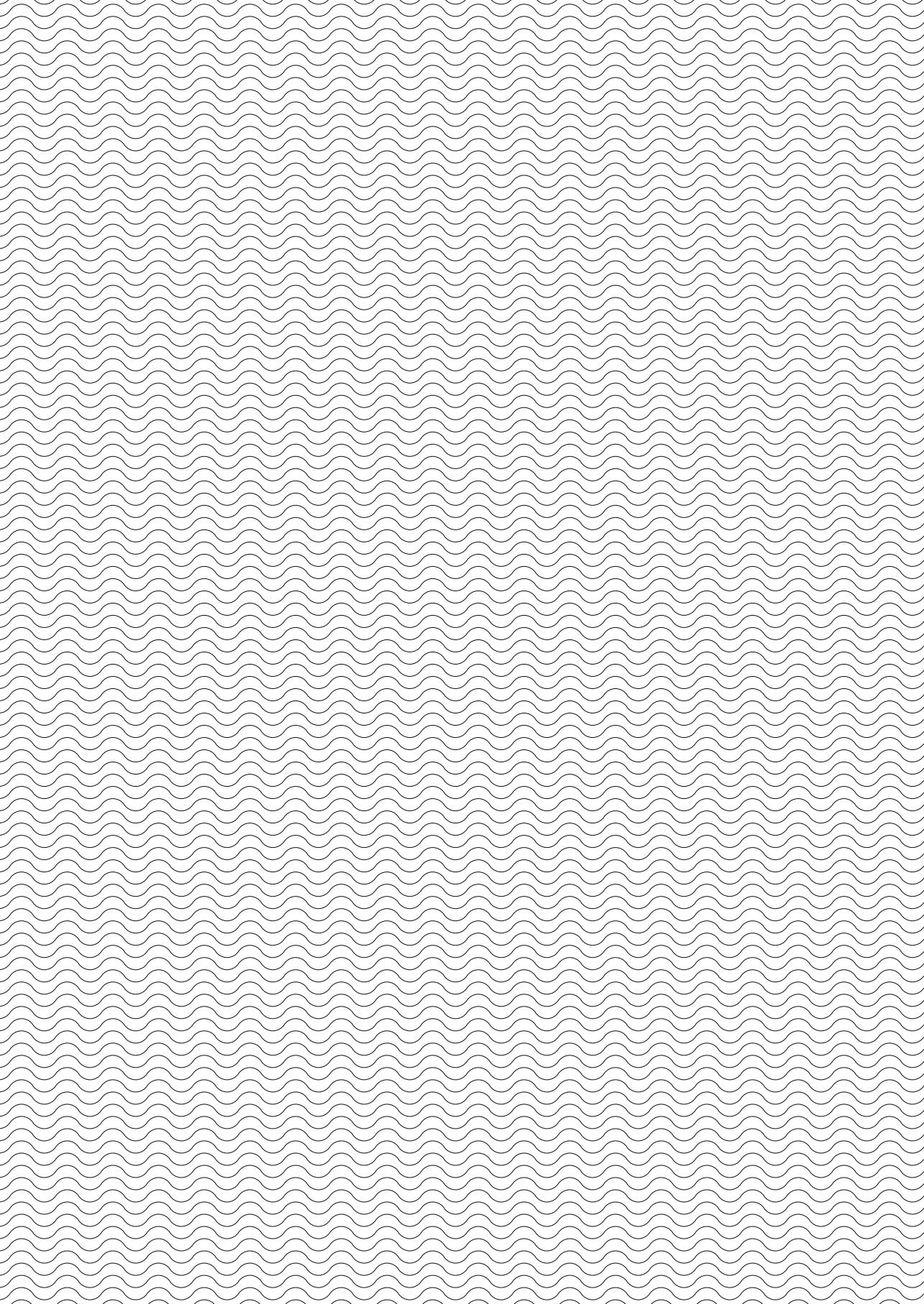

II

VAATEID NABALA PÄRIMUSMAASTIKULE

Sõmeru küla Toomingu
talu lambad karjamaal.
Foto: M. Küttim 2016.

SISSEJUHATUSEKS

Nabala on omaette asualana kuulunud ajalooliselt Jüri (endisesse Vaskjala)¹³ kihelkonda. Piirkonna ühtekuuluvuse ja eraldatuse tingivad ühelt poolt looduslikud piirid – vanadel kaartidel on hästi näha, kuidas siinseid külasid ümbritsevad igast küljest sood ja metsad. Teisalt on paikkondliku identiteedi aluseks ühe mõisa alla kuulumine pikkade sajandite vältel. Valdade ja külade piire ning nimesid on aeg-ajalt muudetud, kuid Nabala-identiteet püsib. Pealegi on kohalik elanikkond omavaheliste abielude kaudu niivõrd läbi põimunud, et pole sugugi liialdus põliseid Nabala inimesi üksteisega mitutpidi sugulasteks pidada. Just inimsuhted ning eeskätt sugulustvõrgustik on paikse eluviisiga eestlaste seas mänginud väga olulist rolli ka pärimuslike teadmiste säilimisel ning levimisel. Esivanemate päritolu puudutavad

teadmised on hakanud tänapäeva Eestis hoogsalt vähenema ja suhtlusvormid teisenema, paljud traditsioonikandjad ei ela enam kodupaigas, mille kohta nad infot valdavad. Siiski elab Nabala külades veel inimesi, kelle peas on ilma kirjalike allikate abita selge pilt lähikonna sugulussuhetest kaugelt rohkem kui kolme põlvkonna vältel. Kohapeal mäletatakse ka neid, keda elutee või ajaloo keerdkäigud mujale on viinud. Oleme välitöödel kohtunud Nabalast pärit inimestega Saaremaal, Muhumaal, Tartus, Loksal, Tallinnast rääkimata. Mõnedki vanemad inimesed viibivad kodukohas vaid suviti, ent kogukonda koos hoidvaid hoobasid on Nabalas olnud arvata-vasti rohkem kui mõnes teises Jüri kihelkonna osas.

Aeg tõttab aina kiiremini. Elmise sajandi normaalne igapäevaelu on saanud pöördumatult ajalooks, mille üksik-asju on raske ettegi kujutada. Vanad asjad ununevad, kui neil ei ole kõlapinda olevikus. Samas tunnevad just Nabala

13
Pöldmäe 1991.

uusasukad elavat huvi siinse pärandi ja kultuuriloo vastu. Tundub, et teadmised, mis ei ole sünnist saati veres, on alles juuri ajaval inimesel vaja kildhaaval kokku koguda, et luua neist tugev vundament uue kodumaja alla. On teine tunne kohapeal elada, kui tead, kes on astunud seda maad mööda varem.

Tänapäeval teatakse sageli rohkem fakte laiaist maailmast kui sellest, mis toimub naabertalus. Veel sajand tagasi piirdus paljude jaoks maailm kodu- ja kõrvalkülaga. Nüüdsel ajal saab maal kolides hakkama ka kogukondlike teadmisteta, elada justkui omas mullis ja käia autoga linnas tööl. Erihuvi korral on võimalik uurida kaarte ja dokumente netikeskkonnas – ent just päris maastikus on inimasustuse kodeeritud märkidena kirjas piirkonna essents, koha olemusest ja minevikust jutustav nüansirikas lugu. Ja mis kõige olulisem – Nabalas leidub kohalikke, kes oskavad seda lugu ka jutustada. Paljud pealtnäha tavalised paigad ja objektid muutuvad „nähtavaks” alles siis, kui on infot, millega neid valgustada. Pärimus on nagu kuld, mida tasub hoolega hoida – see ei kaota oma väärtust, vaid aitab ka tulevastel põlvedel säilitada ühendust oma maa ja juurtega. Valdur Mikita on kirjutanud, et tõeliselt väärtuslik on tänapäeval see, mida guugeldades ei leia. Siinses raamatus on palju „elusaid” andmeid, mida ei leia isegi arhiividest.

Ühiskondlike muutuste keerises tekib arusaadavalt hirm, et koos siit ilmast lahkuvate inimestega kaovad ka

teadmised, mille suuline edasikandumine ei ole enam enesestmõistetav. On tõsi, et vanemat tüüpi pärimus on Eestis kiirelt kadumas. Noori peibutavad internetiavarused, lapsedki viibivad virtuaalmaailmas ning vähe on peresid, kus mitu põlve koos elavad. Põllud ja heinamaad ei ole enam endisel viisil kasutuses, kultuurimaad võsastuvad.

Siiski on meie põlvkonnal võimalus kasvõi läbi kirjapandud mälestuste ja rahvajuttude tekitada oma side kodukandi või mõne muu maalapiga, luua kujutluspilt loodusest ja külaolustikust, nii nagu see võis välja näha varasematel aegadel. Eesti Rahvaluule Arhiivis on ju kirjanekuid ja salvestusi iga kihelkonna kohta sadu ühikuid. Ühtpidi on pärimus teejuhiks selle imaginaarse mälumaastiku juurde, teisalt aitab minevikumaastiku ja ajalooräämistiku tundmine paremini mõista pärimust ja selle kaudu kohaliku rahva hinge. Kohapärimus on üks Eesti „maavaradest”, sisaldades samas olulist infot ka looduse, ajaloo ning muististe kohta. Nabala puhul peitub eriline võlu selles, et siin on säilinud ka põlisrahvast tuumikuga kogukond ja seda koos hoidvad sajanditepikkused sidemed.

Õnneks leidub siin ka uusasukaid – paras kogus värsket verd ei lase elul soikuda. Uute ja vanade elanike lõimumine ja infovahetus saab toimuda eelkõige ühiste tegemiste ja suhtlemise kaudu – selles osas on kõvasti tööd tehtud ning eestkõnelejaid ning ettevõtlikke inimesi paistab praeguseni ühte hoidvas

kogukonnas jaguvat. Rahvast on ennast kokku võtma sundinud mitmesugused ohud, mis piirkonda on viimasel ajal ähvardanud – paekarjäärid, Rail Balticu kava. Ohu korral annavad olemasolevad väärtused endast märku. Nüüd, kus traditsiooniline kogukond on üle elanud sõjajärgse katkestuse, on küla liikumine taas hoogustumas. Nabala ei ole enam ääremaa selle negatiivses tähenduses, linn on siit autoga sõites minutite kaugusel ning kirikusse jõudmiseks ei ole vaja sumbata läbi soode...

Praeguses Nabalas näeb ringiuitaja vastvalminud või renoveeritud värvilisi maju kõrvuti vanade rehielamutega, aga ka nõukogude ajal kokku kuhjatud kivihunnikuid üksikute puudega, tähistamas kadunud talukohti. On kolhoosi-aegseid karjalautu, kus peetakse loomi praegugi, ja juba kaugelt paistvaid silotorne – needki on muutunud omamoodi maamärkideks. Siiski tekib hoopis teistsugune tunne, kui satud puude varjus helendava mõisahäärberi ligi või märkad tee ääres uue katuse ja värvikuue saanud palvemajahoonet. Mitmekihi-

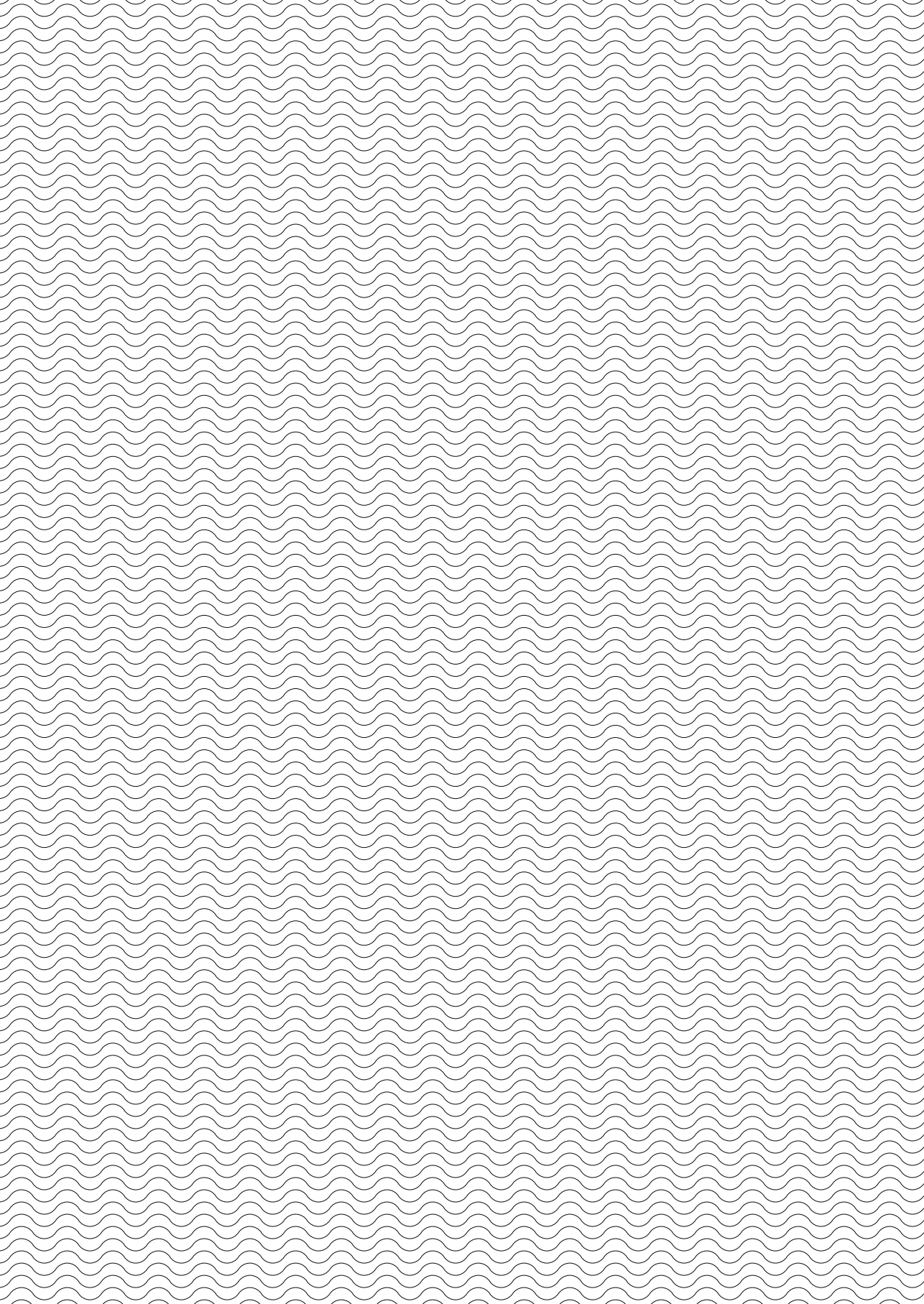
lises asustuspildis on kõigist muutustest hoolimata säilinud traditsioonilise küla-maastiku hõngu. Nabalasse ei ole veel rajatud äärelinlikke uusasumeid, ehkki palju rabapinda on kuivendatud ja kasutusele võetud. Mida aeg edasi, seda rohkem metsikut loodust on n.ö kasulikuks muudetud. Suurima sekkumise on seoses jõevee mujale suunamisega üle elanud sinne eriline vetevõrk. Eri ajasututel, aga eriti pärast viimast sõda on rajatud uusi sõiduteid, ligipääse küladele ja põldudele, vanu sooteid kasutavad ehk vaid seenelised-marjulised. Kui aga tuua võrdlusi lähikonnast, siis on Rae valla maastik, kus paikneb ka Nabala inimestele oluline kihelkonnakirik koos kalmistuga, läbi teinud siiski võrreldamatult suuremaid muutusi. See, et Nabalas on veel alles puhas loodus, vanad külasüdamed ja põldude avarus, on üks selle kandi võlusi ja hoidmist väärt rikusi. Alljärgnevalt tuleb eri nurkade alt juttu inimese ja keskkonna suhet väljendavast pärandist, mida see meeldejääva nimega piirkond endas peidab.

1.

LOODUS JA RAHVAUSUND

Paekna allikajäre.
Autori foto 2014.

NABALA VETEVALD – JÕEST, KARSTIST JA VEESOONTEST

Nabala nime ja asustuse sügavaimad juured on seotud siinse vetevõrgu ja karstinähtustega. See piirkond, nagu ka Nabala naaber Tuhala, on rikas

maa-aluste jõgede, neeluaukude ehk kurisute ning arvukate allikate ja ojade, soonte ja soode poolest. Siinsetel aladel toimusid regulaarsed üleujutused kevaldel ja sügisel, vahel ka suvel. Veesooned on läbinud maad nagu veresooned inimkeha. Teame, et sõna *naba* tähistab keskpunkti kehal ning maakera pooluseid. Aga sõnal on teinegi tähendus, mida mäletavad sugulasrahvad – vadjad, Aunuse karjala ja vepsa keeles öeldakse *naba* ka nabaväädi kohta ning selle sõnaga on tähistatud koguni juurvilja pikka peenikest juurikat.¹⁴ Küllap oli igiammuste nimeandjate meelest siin tegemist justkui nabanööri(de)ga, mis kulgevad silma eest varjatult maaema üsas, ühendades üht suurt vett teisega... nimi põhineb inimkeha analoogial tekkinud metafooril – nõnda nagu ürgvanades loodusnimedes esinevad seljad, sääred, ninad, kaelad, silmad, pead, kurgud... Muide, Juuru rabas teatakse üht Nabala mäe¹⁵ ning samast sõnatüvest pärineb Navesti jõe nimi. Ka Paul

14

*Eesti
etiimoloogiasõnaraamat;
[http://www.eki.ee/dict/
ety/](http://www.eki.ee/dict/ety/).*

15

*Aga seal oli siis ka veel
üks Nabala mägi ja
Hundimägi ja Kütsemägi
ja... Aga no need olid
niuksed tillukesed ja
need on ammu kadund
kõik /---/. No jah,
heinamaa sees üks
nisukene ikka kõrgem
koht, siis hüüti ikka
mäeks teda.
ERA, DH 528 (37) <
Juuru khk ja al, Allika t
– M. Sarv, A. Taavet <
Valve Tõntson, snd 1923
(2009).*

Johansen on seda meelt, et Nabala nimi tuleneb maa-alustest jõgedest.

Ütlemine, et vesi on elu, pole liialdus. Asustus sai tekkida üksnes sinna, kus oli joogivett. Nii paiknes ajalooline Nabala küla Vääna jõe kallastel. Jõgi on olnud Nabala peaarteriks ning mitme kihelkonna ühendusniidiks. Seda

on nimetatud jupiti erinevalt, vastavalt külale, jõeäärsetele heinamaadele või isegi talule – nt Tõdva, Uueveski, Nabala, Proosa, Aasu jõgi. Kuivajõeks nimetati seda osa, mis suvel mõnikord kuivale jäi.¹⁶

Jõe endisaegse olemuse on hästi ära seletanud kohalik koolmeister:

Seesama jõgi ehk ennem öelda oja tuleb Järlepa järvest. Nabala maa peal saab ta pisut suuremaks, jookseb Saku mõisa alt läbi Keila kihelkonda, kus ta Hiiüro jõe nime all merde voolab. Ta teeb Nabala maa peal ka kord selle tembo ära, et ta kord maa alla poeb ja peale versta maad alt edasi jooseb, enne kui jälle nähtavalle tuleb. Kurevere külas Möldri ja Tõnori perede juures on mitmed kuristikud, kust vesi iseäranis vete ajal alla neelab. Rahvas räägib, et olla kord paar härgi sealt alla läinud, teine olla Nabala küla all jälle välja tulnud, teine aga olla alla jäänud.

H III 3, 215/6 < Nabala v – J. Ruutopõld (1889)

Suurveest räägitakse siiani elamuslikke lugusid. Paljud jutustajad on kasutanud väljendit *vete aeg*, nt kohalik mees Ferdinand Mäe on kirjutanud *Suur vesi* koguni suure algustähega. Vett on siin tajutud kui võimsat loodusjõudu, mille järgi on oma tegemisi seatud. Samas oli tulvavesi tülik스 põllupidajatele ja karjakasvatajatele. Laudas tuli loomadele igaks juhuks paks sõnnikukiht

alla koguda... Kuivenduskraave hakkas kaevama juba mõis, soodes kavandati süsteemset melioratsiooni. Kuid alles kolhooside ajal, suurte majandipõldude tekkides avanes võimalus maid järjest võimsamaks muutuva tehnika abil oluliselt kuivendada.

Kõige drastilisema muutuse vetevallas põhjustas aga Angerja oja juhtimine Pirita jõkke 1967. aastal. Päeva-pealt lõppes Eesti pikima maa-aluse jõe maapealses osas vesi ega ilmunud sinna enam kunagi tagasi (ehkki kolhoosi „Teras” esimees Juhan Lumi tegi selles suunas katseid ja rajas täiendavaid kraa-

¹⁶

*EKI KN jür eki1 k [198]
(228877) – I. Korjus
(1950).*

ve). Pered, kes said varem oma tarbevee jõest, olid sunnitud kaevama kaevud. Seal, kus juba kaevud olid, langes veetase kohati nii madalale, et vaja oli puurkaevu. Nii räägiti Piisoo külas, kuidas pärast seda, kui Vahejõe, Untaugu ja Lauda ühises kaevus vett väheks jäi, oli Vahejõe perenaine tassinud

öösiti kaevu tühjaks, varunud vee oma aita tünnidesse, teised pidid siis kaugel Tärnpuu allikal käima. Oligi naabrite vahel tüli lahti ja ega olukord enne ei lahenenud, kui rajati puurkaevud. Loodetud kasu jõe ümbersuunamisest jäi aga tulemata.

Kui see jõgi ära süvendati ja lahti lasti, siis kadusid kõik ära, kadusid kaevuveed, läksid madalasse ja... Tean seda päeva veel, mul tütar jaanuaris sündis ja suvel pesin ta lappe siin kodus puhtaks ja läksin südapäeval sinna jõeveega neid veel loputama, ja ma läksin sinna ja vaatasin – nirises veel natukene põhja peal – ja mõtlesin, et kus see jõe vesi sai...

ERA, DK 383, 57 (5) < Paekna k, Mäe t – L. Päll, M.-A. Rimmel
< Herta Mäe, snd 1930 (2015)

Kevadine
suurvesi Kuivajõe
harus Piisoo
külavaheteel.
Autori foto 2012.